

УДК 347.965.6

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Лариса ЧЕКМАРЬОВА,

аспірант кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The article is devoted to complex research of the contract of insurance of professional activity of advocate, that defines the legal relationship between advocate and client and its organizational and legal issues and the guarantees of the functioning. As the professional activities of the lawyer is to provide legal assistance and is based on civil contracts, the provision of any legal aid of lawyer is a professional, financial responsibility for failure or improper fulfillment of their professional duties. Civil liability attorneys can come at common grounds provided by law, including the Civil Code of Ukraine. In all developed countries, such questions are successfully resolved through the mechanism of professional liability insurance – both mandatory and voluntary forms.

Key words: advocate, advocate activity, contract, contract of the insurance of professional activity of advocate, insurance, insurance of professional responsibility of advocates.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена комплексному дослідженню договору страхування професійної відповідальності адвоката, що визначає правові взаємовідносини між адвокатом і клієнтом, та його організаційно-правових проблем і гарантій функціонування. Оскільки професійна діяльність адвоката полягає в наданні юридичної допомоги, здійснюється на основі цивільно-правових договорів, під час надання будь-якої юридичної допомоги адвокат несе професійну майнову відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків. Цивільно-правова відповідальність адвокатів може наставати на загальних підставах, передбачених законодавством, зокрема Цивільним кодексом України. У всіх розвинених країнах такі питання давно й успішно вирішуються за допомогою механізму страхування професійної відповідальності як в обов'язковій, так і в добровільній формах.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, договір, договір страхування професійної відповідальності адвоката, страхування, страхування професійної відповідальності адвоката.

Постановка проблеми. Останніми роками увага до проблеми розвитку страхування професійної відповідальності значно зростає. Фахівцями не раз зазначалося, що інститут страхування професійної відповідальності, який забезпечує ефективну організацію та функціонування громадянського правового обороту, є одним із основних інструментів забезпечення державою гарантованих конституційних прав громадян на захист їхніх прав, свобод і законних інтересів.

Уведення цього інституту сприятиме формуванню високого рівня довіри до юридичної професії загалом й адвокатів зокрема з боку фізичних і юридичних осіб. Страхування ризику професійної майнової відповідальності адвокатів покликане посилити ці тенденції в суспільстві. Ринок зазначеного інституту в Україні тільки починає свій розвиток.

Актуальність теми. Страхування професійної відповідальності – досить перспективний вид вітчизняного страхування. Однак, незважаючи на величезний потенціал, об'єктивні передумови й актуальність, таке страхування ще не набуло свого належного розвитку. Причиною є існування низки проблем, від вирішення яких залежать як його перспективи, так і стабілізація результатів професійної діяльності в Україні.

На відміну від зарубіжних країн, законодавство України не передбачає страхування професійної відповідальності адвокатів, зокрема часткового або повного відшкодування збитків клієнту за адвокатські помилки, допущені через те, що адвокати у своїй діяльності неправомірно застосовують нормативні правові акти; допускають ненавмисні помилки під час розгляду справ у суді; учинення певних адвокатських дій нерідко не відповідає чинному законодавству України тощо.

По-перше, українське страхове законодавство знаходиться на стадії становлення. Чинні нормативно-правові

акти у сфері страхування ще недостатньо скоординовані й систематизовані. Вельми широкий спектр нормативних правових актів, що регулюють страхові відносини як обов'язкового, так і добровільного характеру, не забезпечує ефективність реалізації закріплених у них норм.

По-друге, недостатня вивченість об'єкта страхування – професійної відповідальності – й незначна страхова практика не дають змоги формувати й розвивати теоретичну базу страхування, необхідну для більш ефективного та динамічного вдосконалення законодавчого регулювання цього виду страхування.

У цивілістиці залишається недослідженим і дискусійним питання про юридичну природу договору страхування професійної відповідальності. Недостатня розробленість у науці, існування прогалин у законодавстві, відсутність судової практики створюють широке поле для комплексного дослідження договору страхування професійної відповідальності.

Соціальна значимість страхування професійної відповідальності, що зростає на сучасному етапі, необхідність його правової регламентації зумовили актуальність теми дослідження.

Загалом правовому регулюванню адвокатської діяльності присвячені дослідження Н.М. Бакаянової, Т.В. Варфоломеевої, В.В. Долежана, А.Д. Святоцького та інших фахівців у галузі права. Страхування професійної відповідальності розглядалися в наукових роботах Т.М. Артюх, Л.В. Балашової, В.С. Бігуна, І.А. Волкової, І.М. Дрозд, Ю.В. Заїкіна, Д.В. Наумова, Н.О. Обловацької, С.С. Осадця та інших.

Необхідно відзначити, що наявні наукові дослідження не знижують актуальності обраної теми. Поставлені в наукових роботах питання є досить дискусійними й вимагають додаткового опрацювання саме з правового погляду.

Метою статті є розкриття особливостей договору страхування професійної відповідальності, виявлення ознак, що характеризують його як самостійний вид страхування, і його цивільно-правове регулювання в системі українського законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз правових норм, які регулюють страхові правовідносини в Україні, результати вивчення відповідної юридичної літератури стали підставою для зарахування страхування професійної відповідальності до майнового страхування, зокрема до різновиду страхування цивільної відповідальності.

Страхування професійної відповідальності призначене для страхового захисту осіб певних професій від несприятливих фінансових наслідків, що виникають унаслідок юридичних домагань, виявлення третьою особою (потерпілим) у зв'язку з виникненням шкоди (збитків), заподіяної в результаті помилки, недбалості, допущених застрахованою особою в процесі виконання нею професійних обов'язків [1, с. 13].

Страхування професійної відповідальності необхідно відрізнити від страхування загальногромадянської відповідальності, оскільки страховий захист у першому випадку надається від претензій, пов'язаних зі споживанням третіми особами матеріальних і нематеріальних благ, що мають грошове вираження, вироблених особою, котра здійснює відповідну професійну діяльність.

Останнім часом страхування стає однією з найдинамічніших сфер господарської діяльності. Це зумовлено функцією страхування – мінімізувати несприятливий результат впливу окремих обставин, які охоплюють ту або іншу сферу життєдіяльності [2, с. 23]. Однією з таких сфер діяльності є надання юридичної допомоги адвокатами.

Інститут відповідальності адвокатів має велике значення, оскільки гарантує належне виконання адвокатом своїх обов'язків, маючи у своєму розпорядженні різноманітні й ефективні групи правових засобів впливу на учасників правових відносин [3, с. 220].

На відміну від світової практики, у країні страхування ризику відповідальності за професійні помилки поки не набуло широкого застосування. Добровільно страхують свою відповідальність особи, котрі займаються індивідуальною практикою, але досить рідко. Причинами цього є відсутність економічних стимулів, у тому числі податкових, для участі населення в добровільному страхуванні, низький рівень довіри до страхування як до інструменту врегулювання економічних конфліктів, відсутність єдиного підходу до визначення розмірів збитків [1, с. 13].

Страхування відповідальності адвоката передбачає надання страхового захисту від неповного або неправильного консультування з правових питань; помилки під час складання документів правового характеру; помилки при представленні інтересів третіх осіб в органах державної влади, місцевого самоврядування, судових органах тощо.

Під цивільно-правовою відповідальністю прийнято розуміти санкцію за правопорушення, що викликає для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [4, с. 7].

Під страхуванням професійної діяльності пропонується розуміти відносини щодо захисту інтересів суб'єктів професійної діяльності, котрі надають послуги на професійній основі на підставі цивільно-правових договорів або в силу вимог закону, перед клієнтом за невиконання або неналежне виконання своїх професійних зобов'язань.

Критерієм, за яким особа повинна звернутися до суб'єкта професійної діяльності, є висування законодавцем підвищених професійних вимог до такого суб'єкта.

Щодо фізичних осіб такими вимогами можуть бути наявність певної освіти, кваліфікації, стажу роботи, ліцензії/сертифіката про складання іспиту, членство в саморегульованій організації, відсутність судимості тощо.

Страхування діяльності професіонала допускається без прив'язки до конкретного цивільно-правового договору шляхом укладення загального договору страхування на певну суму, яка розраховується залежно від розміру діяльності професіонала.

Розкриваючи питання про сутність обов'язкового страхування професійної майнової відповідальності адвокатів, необхідно дослідити два основних питання: місце цього виду страхування в суспільстві й основну мету, на яку спрямований страховий захист.

Ми погоджуємося з таким ученим, як Д.В. Наумов, що цивільно-правова відповідальність під час страхування професійної майнової відповідальності адвокатів належить до майнового виду страхування, а сама відповідальність адвокатів – до договірної відповідальності. Цей висновок обґрунтовується тим, що в досліджуваному випадку об'єктом страхування є передусім майновий інтерес, який не залежить від таких факторів, як ступінь тяжкості заподіяної потерпілому шкоди здоров'ю, моральна шкода тощо, що стосується особистого страхування [5, с. 16].

Основною метою обов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів, на відміну від добровільної форми страхування, буде забезпечення захисту майнових інтересів третіх осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок учинення адвокатом дій, за допомогою здійснення страхових виплат. Предметом же страхування професійної відповідальності адвоката є юридична відповідальність адвоката.

Відзначається, що страхування ризику професійної відповідальності адвоката здійснюється в межах договору майнового страхування, тому на нього поширюються загальні норми і правила договору майнового страхування. Разом із тим основною метою страхування ризику професійної відповідальності адвокатів є забезпечення захисту майнових інтересів третіх осіб, яким заподіяно шкоду в результаті допущених адвокатом дій [5, с. 17].

Особливістю страхування відповідальності за договором є розбіжність моментів настання страхового випадку та обов'язків страховика здійснити виплату страхового відшкодування. Страховим випадком при страхуванні відповідальності за договором є настання відповідальності страхувальника внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх зобов'язань за цивільно-правовим договором. Обов'язок страховика по виплаті страхового відшкодування виникає в разі встановлення факту настання страхового випадку двома способами: шляхом визнання його самим страхувальником або встановлення судом.

Під договірною відповідальністю розуміється відповідальність, яка настає в результаті невиконання або неналежного виконання зобов'язань, що виникають із договору [6, с. 198].

Позадоговірна ж відповідальність виникає під час заподіяння особі або майну потерпілого шкоди, не пов'язаної з невиконанням або неналежним виконанням порушником обов'язків, що лежать на ньому в силу договору з потерпілою стороною. Договірна відповідальність настає у випадках, не тільки передбачених законом, як це має місце за деліктної відповідальності, а й у випадках, передбачених сторонами в договорі.

На думку такого вченого, як О.С. Іоффе, «позадоговірна відповідальність здійснюється шляхом установаження між сторонами особливого зобов'язання – по відшкодуванню заподіяної шкоди. Навпаки, договірна відповідальність особливого зобов'язання не породжує і здійснюється шля-

хом приєднання до наявного між сторонами зобов'язання нового обов'язку з відшкодування збитків» [6, с. 198].

Із вищевикладеного можна зробити висновок про те, що професійна майнова відповідальність адвокатів належить до договірної відповідальності, так як правовідносини між адвокатом і довірительом виникають не інакше, як при укладанні договору про надання юридичних допомоги.

Щодо цілей досліджуваного виду страхування видається, що необхідно розрізнити цілі добровільного та обов'язкового страхування професійної відповідальності.

Добровільне страхування професійної відповідальності направлено на звільнення адвоката від обов'язку прямого відшкодування заподіяної шкоди. Адвокат, добровільно укладаючи договір страхування своєї професійної відповідальності, насамперед передбачає власний майновий інтерес у разі настання страхового випадку, у результаті якого в нього можуть виникнути зобов'язання по відшкодуванню заподіяної шкоди третім особам. Метою обов'язкового страхування професійної відповідальності буде передусім захист інтересів довірительів, котрі потерпіли від дій адвоката, що найбільш точно характеризує мету обов'язкового страхування професійної майнової відповідальності адвокатів [6, с. 198].

Як впливає з положення ст. 1000 Цивільного кодексу України [7], за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується виконувати від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії.

Договір доручення вважається укладеним у момент досягнення між сторонами угоди. Звідси впливає, що договір доручення є юридичним фактом, на підставі якого виникає представництво й гарантується відповідальність адвоката перед клієнтом.

Загальновизнано, що об'єктом страхування професійної відповідальності є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його обов'язком у порядку, установленому законодавством, відшкодувати збиток, заподіяний третім особам, у зв'язку зі здійсненням страхувальником професійної діяльності [8, с. 130].

На думку низки вчених (зокрема В.А. Щербакова і Є.В. Костіної), об'єктами страхування професійної відповідальності є майнові інтереси страхувальника або іншої особи, щодо якої укладено договір страхування (застрахованої особи), пов'язані з його обов'язком у порядку, установленому законодавством, відшкодувати збиток, заподіяний третім особам, у зв'язку зі здійсненням страхувальником професійної діяльності [8, с. 130].

Варто зазначити, що в страхуванні професійної відповідальності страховим випадком є не подія збитку, а порушення (помилка). У зв'язку з цим відшкодуванню підлягає збиток, що виник унаслідок помилок, порушень, які мали місце в період дії договору страхування [9, с. 35].

Очевидно, що об'єкт страхування професійної відповідальності має суб'єктивний характер, тобто настання страхового випадку залежить не від зовнішніх чинників – стихії, природних явищ, дій інших людей, а від кваліфікації особи, яка здійснює різні види професійної діяльності. Об'єктом страхування професійної майнової відповідальності є страховий майновий інтерес, а предметом цього виду страхування – те, що застраховано, тобто майнова відповідальність.

Обов'язкове страхування професійної майнової відповідальності належить до майнового виду страхування, а сама відповідальність – до договірної відповідальності, що підтверджується, по-перше, обґрунтованим висновком про те, що об'єктом страхування є насамперед майновий інтерес; по-друге, тим, що метою цього виду страхування є забезпечення захисту майнових інтересів третіх осіб [8, с. 131].

Основною метою обов'язкового страхування професійної відповідальності буде забезпечення захисту майнових інтересів третіх осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок учинення страхувальником певних дій, за допомогою здійснення страхових виплат.

Страхування ризику професійної відповідальності адвоката має здійснюватися на підставі договорів майнового страхування, що укладається особисто адвокатом (страхувальником) зі страховою організацією (страховиком).

Загальними умовами відшкодування шкоди, завданої порушенням зобов'язань за страховими договорами, є такі: факт порушення зобов'язання, наявність збитків, причинний зв'язок між збитками й порушенням зобов'язань, а також вина порушника зобов'язань (умисел або необережність), якщо законом або договором не передбачено інші підстави відповідальності.

Процедура встановлення факту настання страхового випадку шляхом визнання його самим страхувальником або встановлення його судом є необхідною в страхуванні відповідальності за договором. Надання законодавцем можливості вигодонабувачу прямого стягнення збитків безпосередньо зі страховика, минаючи страхувальника, призведе до порушення прав страхувальника, оскільки останній не матиме можливості довести наявність обставин, що виключають його відповідальність або тягнуть за собою зменшення її розміру.

Страховий випадок уважається таким, що настав, якщо в межах дії терміну поліса шкода була завдана або почала завдаватися. Страховий випадок при страхуванні відповідальності за договором повинен уважатися таким, що настав, у межах терміну дії договору страхування (страхового поліса), якщо в період його дії настала відповідальність страхувальника за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором, незалежно від дати встановлення факту настання страхового випадку.

Визначальною характеристикою, яка розкриває особливості правового статусу суб'єктів правовідносин, що складаються в процесі страхування ризику професійної відповідальності адвокатів, є система їхніх взаємозалежних прав і обов'язків.

Проаналізувавши комплекс усіх прав і обов'язків страхувальника і страховика в цьому виді страхування, можна дійти висновку про те, що за своєю сутністю договір страхування професійної відповідальності адвокатів можна розглядати як спосіб передавання ризику, тобто засіб, при якому адвокат ставить страховика щодо виниклих зобов'язань у разі настання страхового випадку в те становище, яке він займав би сам, не маючи страхового поліса [5, с. 17].

Обов'язкове страхування відображає громадську (загальнодержавну) потребу в страхуванні. Для цих цілей держава в законодавчому порядку встановлює обов'язковість страхування. Така потреба в цьому випадку викликана необхідністю захисту інтересів громадян від помилок адвокатів.

Соціальна мета страхування полягає в охороні майнових інтересів осіб від наслідків несприятливих обставин. У такому випадку соціальною метою страхування буде відшкодування збитку потерпілій особі. Тому при страхуванні професійної майнової відповідальності адвокатів необхідно враховувати передусім соціальний аспект [6, с. 198].

Факторами, що стримують розвиток досліджуваного виду страхування професійної відповідальності, можна вважати неможливість точно оцінити кваліфікацію і професійну репутацію адвоката, відсутність у страховиків достатньої статистичної інформації про частоту висунення вимог про майнову відповідальність адвокатів.

Розмір і характер відповідальності адвоката можна визначити відповідно до Цивільного кодексу України. Збитки підлягають відшкодуванню в повному обсязі, якщо інше не передбачено законом або договором (ст. 22 Цивільного кодексу України) [7]. При умисному порушенні зобов'язань за договором адвокат повинен нести відповідальність у повному обсязі шкоди. Угода адвоката з довірцем про надання юридичної допомоги не повинна містити умов про обмеження відповідальності за умисне порушення зобов'язань адвокатом, а якщо таку умову буде передбачено в угоді, вона буде нікчемною [10, с. 135].

Розмір заподіяної адвокатом шкоди можна визначити за згодою сторін або в судовому порядку. Якщо адвокат погоджується з тим, що його дії заподіяли шкоду особі, яка звертається за її покриттям, то за взаємною згодою вони визначають розмір цієї шкоди.

Позитивним може стати положення, що закріплене в Проекті моделі страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні щодо розміру покриття страхування (пропонується 10 000 грн за одну скаргу, 20 000 грн загалом на рік) і збільшувати кожного наступного року.

Також варто зазначити, що проектом Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зокрема п. 15 ч. 1 ст. 20, передбачається право адвокатів на страхування професійної відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність адвокатів може наставати на загальних підставах, передбачених законодавством, зокрема Цивільним кодексом України. У всіх розвинутих країнах такі питання давно й успішно вирішуються за допомогою механізму страхування професійної відповідальності як в обов'язковій, так і в добровільній формах.

У правовій системі України відчувається відсутність єдиного основоположного закону для кожного конкретного виду страхування цивільної відповідальності, покликано визначити поняття, цілі, завдання, принципи, а також установити фінансові й інвестиційні механізми страхування в кожному конкретному випадку. Прийняття основних законодавчих актів, які будуть регламентувати основні події та процеси, пов'язані зі страхуванням цивільної відповідальності, допоможе створити прозорий для всіх механізм на всій території України.

Висновки. З метою захисту майнових інтересів як адвокатів, так і їхніх клієнтів необхідно сформувати механізми підписання договору страхування професійної відповідальності адвокатів у чинному законодавстві. Одним із найбільш перспективних шляхів вирішення цього завдання є прийняття спеціального закону «Про страхування ризику професійної майнової відповідальності адвокатів», який би детально описував положення про цей вид страхування.

Список використаної літератури:

1. Балашова Л.В. Гражданско-правовое регулирование договора страхования профессиональной ответственности в российском законодательстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Л.В. Балашова. – М., 2011. – 28 с.
2. Гинзбург А.И. Страхование / А.И. Гинзбург. – СПб. : Питер, 2003. – 176 с.
3. Кучерена А.Г. Адвокатура : [учебник] / А.Г. Кучерена. – М. : Юристъ, 2006. – 751 с.
4. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О.С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1995. – 310 с.
5. Наумов Д.В. Гражданско-правовое регулирование обязательного страхования профессиональной имущественной ответственности адвокатов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Д.В. Наумов. – Волгоград, 2011. – 26 с.
6. Наумов Д.В. Понятие и сущность обязательного страхования профессиональной имущественной ответственности адвоката / Д.В. Наумов // Вестн. Волгогр. гос. у-та. Серия «Юриспруденция». – 2010. – № 2 (13). – С. 196–199.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435>—15.
8. Волкова И.А. Страхование профессиональной имущественной ответственности: проблемы определения понятийного аппарата / И.А. Волкова // Вестн. Волгогр. гос. у-та. Серия «Юриспруденция». – 2011. – № 1 (14). – С. 125–137.
9. Гражданское право : [учебник] / под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. – М. : Прогресс, 1996. – Ч. 1. – 1996. – 435 с.
10. Большаков С.В. Відповідальність адвоката-представника потерпілого за надану неякісну правову допомогу / С.В. Большаков // Трансформація юридичної відповідальності на сучасному етапі розвитку суспільства. – К., 2008. – С. 135–137.